

## Шляхи підвищення ефективності АПК України

**Постановка проблеми.** У передмісті Відня Лаксенбурзі 13-14 січня 2012 року зібралися економісти й політики, щоб обговорити підсумки двадцятирічної трансформації економіки пострадянських країн і країн Східної Європи. Конференцію організував російський мільярдер Петро Авен, саме він у кінці 1980-х виявився сполучною ланкою між оточенням Горбачова та західною академічною наукою.

За темпами розвитку постсоціалістичні країни поділилися на лідерів і аутсайдерів. Реальний (за паритетом купівельної спроможності) ВВП на душу населення в Албанії та Грузії був у 2011 році вчетверо вищий, ніж на початку 1990-х, у Польщі й Естонії – у 3,5 раза вищий. Список аутсайдерів очолює Україна: наш ВВП у 2011 році всього на 40 % вище, ніж на початку реформ. Згідно зі статистичними даними продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2005 року в Україні в 2010 році становила 68,9 % від рівня 1990 року, продукція тваринництва – 52,8 % рівня 1990-го.

Як трапилося, що країна з диверсифікованою економікою, освіченим населенням і багатими природними ресурсами протягом двох десятиліть розвивалася в рази повільніше Албанії й Грузії?

**Мета статті** – аналіз і виявлення актуальних напрямів підвищення ефективності АПК.

Питання підвищення ефективності АПК України вивчали українські вчені – В.Я. Месель-Веселяк [5-7], Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук [4], І.Г. Кириленко [1], П.М. Макаренко [3].

**Виклад основних результатів дослідження.** Вивчивши літературні джерела [1-10] ми дійшли певних висновків щодо актуальних напрямів підвищення ефективності АПК.

1. Виробництво біодизеля та біоетанолу. Потреба українського ринку в бензині становить близько 5,5 млн т і дизельному пальному

– близько 6,5 млн т. Розрахунки показують, що в нашій країні достатньо 5 млн га для виробництва 10-12 млн т біопалива. При переробленні олійних та зернових культур, що нині експортуються, країна одержала б по мінімуму близько 2,5 млн т біодизельного пального й 3,5 млн т біоетанолу, а також усі супутні продукти перероблення, а це – високобілкові шроту та концентрати, що еквівалентні за вмістом білка 17 млн т зерна. Такі обсяги концентрованих кормів дали б змогу виробити 1,5 млн т м'яса, 14 млн т молока, 6 млрд шт. яєць. Для сільськогосподарських підприємств потрібно 1,2 млн т дизпального. Собівартість 1 т дизпального з ріпаку становить 3700 грн, а з нафти 6000 грн. Для виробництва дизпального із власної сировини потрібно 4,4 млрд грн, а з нафти – 7,2, отже, економія становить 2,8 млрд грн. Для цього потрібно землі 1 млн га. І якщо весь вирощений ріпак продати, можна одержати 2,8 млрд грн прибутку.

У Кримському інституті агропромислового виробництва на той час Української академії аграрних наук у 2008 році як експеримент на побудованому в дослідному господарстві заводі вартістю до 300 тис. грн і потужністю виробництва 1000 т біодизеля за рік перероблено 55 т ріпаку, одержаного з 22 га посіву. Із нього вироблено 21,6 т біодизеля вартістю 140,4 тис. грн, макухи – 32,5 т вартістю 65 тис. грн і гліцерату натрія – 3,8 т, вартістю 3,8 тис. грн. Отже, одержано продукції на 209,2 тис. грн, а витрачено на вирощування й переробку 82 тис. грн. Від витрат 82 тис. грн вираховано вартість макухи – 65 тис. грн і гліцерату натрія – 3,8 тис. грн. Решту витрат – 13,2 тис. грн віднесено на 21,6 т біодизеля. Отже, собівартість 1 т біодизеля становить 611 грн, що забезпечує економію 5889 грн. Якщо в Україні сільське господарство споживатиме дизельне пальне в межах 3 млн т, то при 30-% його заміні біодизелем (1 млн т) економія досягне 3,9 млрд грн. Для виробництва 1 млн т біодизеля необхідно виростити 2,5 млн т насіння ріпаку, а для цього при врожай-

ності 2,5 т на гектар необхідно 1 млн га посівних площ. Науковці дослідили, що 10-15 % посівних площ можна займати ріпаком. Отже, 3 млн га посіву ріпаку буде оптимальним, з яких можна одержати 7,5 млн т насіння й виробити 3 млн т біодизеля, 4,4 млн т макухи і 0,5 млн т гліцерату натрію. Економія при використанні біодизеля становитиме 11,6 млрд грн. Крім того, з одержаної макухи за поживністю можна виробити в межах 1 млн т м'яса свиней, а гліцерат натрію використовувати як пальне, теплова енергія якого значно дешевша, ніж природного газу.

Нині постало завдання доведення врожайності ріпаку до рівня європейських країн, або 25-28 ц/га, та збільшення посівів цієї культури до 400 тис. га. За умови досягнення таких показників більше половини сільськогосподарських підприємств України зможуть використовувати замість традиційного пального біодизель або суміш на основі 25% біодизеля олії й 75 % нафтового дизпального, а щорічний економічний ефект у цілому по державі становитиме близько 95 млн грн. За даними Мінсільгоспу США, собівартість 1 галона етанолу становить 1,05 дол., а ціна реалізації в готовому продукті – понад 2 дол. Завод вартістю 150 млн дол. і річною потужністю 100 млн галонів етанолу окуповує себе за рік. Україна й у цьому відношенні має унікальні можливості та переваги, адже нині роками простоюють потужності понад 40 підприємств спиртової промисловості, які за умов незначного технічного переоснащення і невеликих капіталовкладень (до 1,5 млн дол. у кожний спиртозавод) можуть вже за рік виробляти близько 1 млн т якісного етанолу.

2. Запровадження біогазових установок. Загальна кількість біомаси (соломи, лушпиння, листя) рослинних культур перевищує 33,9 млн т, з яких доступними для одержання енергії є близько 15 млн т. До речі, нинішні можливості вітчизняної агропереробної промисловості уможлиблюють одержувати з відходів близько 11 млрд м<sup>3</sup> біогазу. Крім того, щорічно вкрай неефективно використовується щонайменше 30 млн т соломи, бадилля кукурудзи, соняшнику й інших культур. Є сучасні технології брикетування цих цінних відходів та одержання з них екологічно чистого твердого палива, собівартість якого в 3-5 разів нижча, ніж вугілля. Поголів'я худоби, свиней і птиці в підприємствах АПК дає за рік понад 52 млн т перегною, з яких може бути одержано

майже 2,2 млрд м<sup>3</sup> біогазу. Це значний потенціал, за рахунок якого можуть бути забезпечені всі потреби аграрного сектору в енергії для стаціонарних процесів (тепло- та електропостачання, опалення в зимовий період). В Україні до цього часу існують технологічні бар'єри, які перешкоджають розвитку біоенергетики. Бракує серійного виробництва соломо-спалювальних котлів і біогазових установок. У рослинництві найбільш поширеною є система збирання січеної комбайнами соломи в скирти, а технологія тюкування й пресування соломи не набула поширення, що ускладнює транспортування її та спалювання в котлах. Щодо запровадження біогазових установок, то перешкодою є те, що більшість діючих великих свиногомплексів обладнані системами гідрозмиву гною. При цьому вологість видаленого гною становить майже 99% і значно перевищує допустиму для анаеробного бродіння (85%). Тому запровадження біогазових установок потребує не тільки будівництва метантанків, а й реконструкції системи видалення гною. Найближчим часом в Україні за участю датських фірм планується розпочати виробництво котлів різної потужності, що працюють від спалювання соломи, придатних для обігріву як окремих сільських будинків, так і великих виробничих комплексів. Перший із таких котлів, який уже третій рік експлуатується в агрофірмі «Дім» у селі Дрозди Білоцерківського району Київської області, має потужність 1000 кВт й опалює весь центр села – контору, сільраду, дитячий садок, триповерхові будинки загальним об'ємом приміщень – 30 тис. м<sup>3</sup>. За добу спалюється 3 т соломи у тюках по 500 кг, а працює котел тільки на половину потужності. Для завантаження його на повну потужність планується побудувати теплицю. Раніше витрати на оплату природного газу становили за добу 600 грн, а нині лише 165 грн. Економія за опалювальний сезон перевищує 60 тис. грн, а за ці кошти можна купити трактор МТЗ-82.

3. Використання вітрових електростанцій. В Україні вже розроблено як потужні вітроагрегати, які можуть працювати на загальну електромережу, так і малої потужності для енергозабезпечення окремих сільськогосподарських об'єктів.

4. Переведення частини автотракторного парку на використання скрапленого газу. Ціни на газ більш прогнозовані, тому його застосу-

вання може дати значний економічний ефект. Виготовлено дослідний зразок потужного трактора, який працює на стисненому газі, проведено польові роботи, й нині здійснюються його державні сертифікаційні випробування.

5. Запровадження сучасних енергоощадних технологій, особливо щодо обробки ґрунту. ТОВ «Агро-Союз» уже протягом кількох останніх років на кожному гектарі за сезон використовує лише до 30 л пального, тоді як за традиційними методами і способами обробки, які застосовують понад 90% підприємств країни, цей показник у 3-4 рази вищий. Звідси – й собівартість вирощеного врожаю: якщо в «Агро-Союзі» за 2008 рік собівартість зерна становила близько 500 грн/т, то в сусідів по Дніпропетровській області – майже вдвічі більше. Навіть за вкрай несприятливої ринкової кон'юнктури «Агро-Союз» має рівень рентабельності виробництва збіжжя в межах 40%, інші підприємства – або на межі збитків, або мінімальної 3-5 % прибутковості. Секрет успіху цього і деяких інших підприємств в аграрних областях країни – у мінімізації обробки ґрунту, коли за один прохід широкозахватним агрегатом виконується не один, як традиційно, а чотири-п'ять основних технологічних операцій, включаючи сівбу.

6. Застосування органічних добрив. При оптимальному співвідношенні галузей рослинництва та тваринництва можна виробляти 100-140 млн т перегною собівартістю до 6,3 млрд грн, що рівнозначно еквіваленту мінеральних добрив у 1,8 млн т NPK, вартістю 16,6 млрд грн. В Україні на полях щорічно спалюють не менше 20 млн т соломи. Отже, тонна соломи забезпечує дотримання санітарних норм у тваринницьких приміщеннях і виробництво 8 т перегною, в яких міститься 108 кг діючої речовини добрив та забезпечується економія порівняно із витратами на мінеральні добрива в розмірі 583 грн. За узагальненими даними О.В. Лазурського (Інститут землеробства), при внесенні перегною забезпечується приріст урожаю на 20 % більше, ніж від мінеральних добрив, що дорівнює центнеру зерна вартістю 100 грн. Отже, ефект від застосування 1 т соломи на підстилку для виробництва перегною збільшується до 683 грн. Безпосереднє внесення 1 т соломи в ґрунт забез-

печує ефект 115 грн, а при спалюванні для одержання тепла – 633 грн.

7. Використання можливостей нанотехнологій. За рахунок застосування нанопрепаратів стероїдного ряду, що забезпечує істотне (у середньому в 1,5-2 рази) підвищення врожайності практично всіх продовольчих (картопля, зернові, овочеві, плодово-ягідні) і технічних (бавовна, льон) культур та їх стійкості до несприятливих погодних умов.

8. Дотримання науково обґрунтованих сівозмін. Це, насамперед, стосується Харківської, Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Дніпропетровської, Луганської, Запорізької областей, де посіви високорентабельного нині соняшнику в 2-3,6 рази перевищують допустимі норми. Тобто ми не дбаємо про майбутнє та продовжуємо виснажувати ґрунт.

9. Дотримання оптимального виробництва. Визначено оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств – 2,5 тис. га і більше, ферм із виробництва молока – 600 корів, вирощування великої рогатої худоби – 1-3 тис. голів відгодівлі за рік, а свиней – 6-10 тис. голів. При цьому забезпечується значне зниження (25-30 %) собівартості продукції й підвищення продуктивності праці у 2-2,5 рази.

10. Поширення органічного виробництва. В Україні нині під виробництво екологічно чистої продукції відведено 241 тис. га сільськогосподарських угідь, функціонують понад 70 «органічних» підприємств. Разом із тим як органічна продукція ринку пропонуються зернові та олійні культури, а екологічно чиста харчова продукція для кінцевого споживача відсутня. Необхідно здійснити організаційно-правові заходи щодо розвитку органічного сільського господарства і його ефективної державної підтримки. Для цього в країні поки що є в наявності близько 8 млн га відносно чистих земельних угідь. А зважаючи на те, що за останні 15 років в аграрному виробництві кількість застосовуваних мінеральних добрив та засобів захисту скоротилася в середньому по регіонах у 5-8 разів, реально таких площ може бути значно більше.

11. Розвиток зеленого туризму й оздоровчих послуг повинен становити істотну статтю доходів у бюджети сільських домогосподарств та органів місцевого самоврядування.

12. Переоснащення сільськогосподарських підприємств новітньою технікою та здійснення давно очікуваного технологічного прориву. Галузь машинобудування для АПК налічує понад 120 промислових підприємств та проектно-конструкторських організацій, які мають виробничі потужності для виготовлення техніки й обладнання на 10 млрд грн щорічно. Нині ними розроблено та освоєно виробництво понад 3,5 тис. найменувань машин, які здатні виконувати до 85 % аграрних технологій у рослинництві, тваринництві, зберіганні й переробленні сільськогосподарської сировини.

13. Відновлення діяльності комбикормових заводів, які вже збудовано. Збільшення виробництва комбикормів дасть змогу знизити ціни на них, що сприятиме розвитку тваринництва в усіх формах господарюючих суб'єктів, особливо в господарствах населення. Нині тут згодовують зерно у непереробленому вигляді, що веде до його перевитрати на одиницю продукції.

14. Значне підвищення ефективності молока може забезпечити утримання корів на культурних пасовищах (на зрошуваних і незрошуваних землях). В Україні потрібно створити пасовища на площі 1450 тис. га, у тому числі для сільськогосподарських підприємств – на 700 тис. га. Середньорічна собівартість центнера молока, виробленого при використанні культурних пасовищ, на 20-25 % нижча, ніж при традиційному спо-

собі стійлового утримання тварин із використанням кормів зеленого конвеєра. Окупність прибутком витрат на створення пасовищ становитиме 1,4 року.

Лешек Бальцерович, архітектор польських реформ, зазначав, що «коли така країна, як Україна, розвивається слабо й залишається бідною, справа не в стихійних лихах або недостатніх природних ресурсах, винні передусім уряд і політика, яку вони проводять».

**Висновки.** Розрізняючи фундаментальні й актуальні напрями підвищення ефективності АПК, в сучасних умовах доцільно акцент робити на таких актуальних напрямках: виробництво біодизелю та біоетанолу; запровадження біогазових установок; використання вітрових електростанцій; переведення частини автотракторного парку на використання скрапленого газу; запровадження сучасних енергоощадних технологій, особливо щодо обробітку ґрунту; застосування органічних добрив; використання можливостей нанотехнологій; дотримання науково обґрунтованих сівозмін; дотримання оптимальних розмірів виробництва; поширення органічного виробництва; розвиток зеленого туризму й оздоровчих послуг; переоснащення сільськогосподарських підприємств новітньою технікою та здійснення давно очікуваного технологічного прориву; відновлення діяльності комбикормових заводів, які вже збудовані; утримання корів на культурних пасовищах.

### Список використаних джерел

1. Актуальні проблеми аграрної реформи в Україні в умовах системної кризи світової економіки / [І.Г. Кириленко, Ю.Ф. Мельник, М.В. Присяжнюк та ін.]; за ред. І.Г. Кириленка. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2009. – 138 с.
2. Бузовський Є. А. Інновації енергетики: нетрадиційні й поновлювальні джерела енергії / Є.А. Бузовський, О.Д. Витвицька, В.А. Скрипниченко // *Агроінком*. – 2008. – № 5–6. – С. 50–53.
3. Макаренко П. М. Цінова політика як фактор підвищення дохідності аграрного виробництва в умовах Світової організації торгівлі / П. М. Макаренко // *Економіка АПК*. – 2008. – № 5. – С. 44–48.
4. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. Т. Саблук // *Економіка АПК*. – 2009. – № 1. – С. 3–15.
5. Месель-Веселяк В. Я. Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2009. – № 3. – С. 97–102.
6. Месель-Веселяк В. Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2008. – № 5. – С. 12–17.
7. Месель-Веселяк В. Я. Ефективність енергетичного самозабезпечення сільського господарства / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2009. – № 2. – С. 10–14.
8. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лют. 2009 р. № 276-р // *Офіц. вісн. України*. – 2009. – № 21. – С. 36–39.
9. Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010-2014 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2009 р. № 331-р // *Офіц. вісн. України*. – 2009. – № 26. – С. 57-59.
10. Супіханов Б.К. Перспективи розвитку агропромислового комплексу в умовах членства України в СОТ та формування зони вільної торгівлі з ЄС / Б. К. Супіханов // *Економіка АПК*. – 2008. – № 11. – С. 138–144.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012 р.

\*